

УКРАЇНСЬКИЙ
ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ

ВОЛОДИМИР КУБИВОВИЧ

ЗАХІДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

в межах Польщі

1920 - 1939

UKRAINIAN INSTITUTE OF RESEARCH
AND INFORMATION, INC.

2534 W. CHICAGO AVE.

CHICAGO 22, ILL.

Володимир Кубійович
ЗАХІДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ
в межах Польщі в 1920 - 39 рр.

Ця сама праця видана англійською мовою

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ

Vol. I, No 2.

VOLODYMYR KUBIJOVYC

WESTERN UKRAINE WITHIN POLAND

1920 - 1939

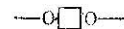
(ETHNIC RELATIONSHIP)

Західні Українські Землі

В МЕЖАХ ПОЛЬЩІ 1920 — 1939

(Етнографічні відношення)

Редактор: Д-р М. Шлемкевич

Авторські і видавничі права застережені

diasporiana.org.ua

УКРАЇНСЬКИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ

Це видання фондував Осередок УПНІ в Чикаго.

Чикаго - Нью Йорк — 1963.

ЗАХІДНЯ УКРАЇНА ТЕРИТОРІЯ І НАСЕЛЕННЯ

З М І С Т

I. Західня Україна: Територія і населення	5
II. Загальна характеристика	7
III. Галичина	10
IV. Волинь	20
V. Полісся	22
VI. Холмщина і Підляшшя	24
VII. Резюме	26
VIII. Зміни на Західній Україні в результаті другої світової війни	28
IX. Джерела. Бібліографія.	29
Мапки	30, 31

У висліді 1-ої світової війни мали місце значні територіяльні зміни на просторах між Польщею, Чехословаччиною, Румунією з одного боку, і Українською, Білоруською і Литовською ССРеспубліками з другого боку. Але досі ще і у світовій пресі і в наукових публікаціях дискутується питання справедливості установа кордонів 1945 року. В нашу добу, коли давні династичні й історичні аргументи втратили своє значення, головним і рішальним у таких питаннях є етнографічний аргумент і сперте на ньому змагання до національно-державного самовизначення.

Тож ціллю цієї короткої студії буде приглянутись до етнічних стосунків на території, що її 1945 року втратила Польща в користь УССР.

Ті території творять частину того, що прийнято називати „Західньою Україною” або „західніми українськими землями”, себто землями з перевагою українського населення, які між двома світовими війнами належали в більшості до Румунії¹⁾ й Чехословаччини²⁾. Ті землі були тереном довготривалої національної боротьби між українцями й їхніми сусідами на заході і і півд.-заході поляками, румунами, угорцями.

Територія і людність тих земель у 30-их роках, перед 2-ою світовою війною, були такі:

¹⁾ Українці замешкували частину Буковини і Бесарабії, як рівнож малу територію на Закарпатті (Мармарощина).

²⁾ Закарпаття, якого основну частину становила т. зв. Карпатська Україна (офіційна назва „Закарпатська Русь”) в Чехословаччині. Західня частина Закарпаття — Пряшівщина належала до Словаччини.

Українські землі: під окупацією	Територія: в тис. кв. км.	Населення: в тис.
Польщі	132.2	9,200 ¹⁾
Румунії	17.6	1,240 ²⁾
Чехословаччина	14.9	735 ²⁾
Разом:	164.7	11,190²⁾

¹⁾ Дані з 1931 р.

²⁾ Дані з 1930 р.

Сьогодні майже всі українські етнографічні території, які належали до Румунії й Чехословаччини входять у склад УСССР. З земель, що були під Польщею, більшість прилучена до УСССР, тільки найдаліше висунені західні країни залишилися при Польщі.

Як зазначено вище, ця студія має обмежене завдання проаналізувати етнічні відносини пограничних земель **тільки між Польщею і Україною**. Тому займатиметься вона тільки тією частиною української етнографічної території яка в роках 1920/23 до 1939 належала до Польщі.

II.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Українські землі, що між двома світовими війнами належали до Польщі, поділялися на такі історично-географічні країни. Галичину, Волинь (західня частина; східня з столицею в Житомері належала до ССССР), Полісся (також західня частина), Підляшшя й Холмщина (див. карта ч. 1).

Всі ті землі належали до Київської держави, згодом до Галицько-волинської держави. В 14-му столітті Галичину й Холмщину заняла Польща, а Волинь, Підляшшя й Полісся входили в склад Литовсько-руської держави. Після Люблинської унії (1569) майже всі ті землі перейшли під владу Польщі, за Литвою залишилися тільки частина Підляшшя і Полісся.

Після упадку Польщі при кінці 18-го століття і після різних пересунень у зв'язку з наполеонівськими війнами, Галичина опинилася в межах Австрії, а Волинь, Підляшшя Холмщина попали в сферу панування Росії.

Галичина, як коронний край Австрії (1772-1918), обіймала не лише історичну Галичину, але до неї додано ще й ті польські землі, що знайшлися під Австрією. Так постав і з історичного, і з етнічного погляду штучний твір, в якому політичним гаслом українців стало домагання розділу Галичини на два окремі краї з виразним національним обличчям.

Після розпаду Австрії 1918 року українська Східня Галичина самовизначилась актами 18 жовтня і 1 листопада 1918 року як Західня Українська Народня Республіка, а актом 22 січня 1919 року вона з'єдналась із Українською державою, яка постала на українських територіях царської Росії, по процесі революції 1917 року сформилась у самостій-

ну Українську Народню Республіку 22 січня 1918 року.

Спир і війну за західні українські землі між Україною й Польщею, і між Советами і Польщею (1918-1920) мала вирішити гранична лінія, яку визначила Найвища Рада Антанти 8 грудня 1919 року, як східню границю Польщі. Ту саму лінію запропонував в липні 1920 року міністр закордонних справ Великобританії, Д. Керзон (звідси назва „лінії Керзона”). Та лінія брала до уваги менш-більш етнографічні межі. До тієї лінії з поправками в користь ССРСР повернувся німецько - советський договір 28 вересня 1939 року. І до тієї ж лінії повернулись рішення Ялтинської конференції в січні 1945 року. Вкінці назагал ту лінію прийняв договір між ССРСР і Польщею в Москві 16 серпня 1947 року*).

Але Ризький договір між Советами і Польщею (1921) і рішення Конференції Амбасадорів Антанти (1923) не рахувалися з тими етнічними відносинами і нижче названі частини Західної України залишалися у границях Польщі до 1939 року.

Територія і населення українських етнографічних земель у Польщі на 9 грудня 1931 р. були такі:

Краї:	Територія: в тис. кв. км.	Населення: в тис.
I. Галичина	55,7	5435
II. Півн.-зах. землі	76,5	3763
в тому числі:		
Холмщина й Підляшшя	10,2	675
Зах. Волинь	35,8	2085
Зах. Полісся	27,8	924
Більський повіт	2,7	79

Українські землі в Польщі: 132,2 9198

Українські землі в Польщі становили 34,% території польської держави, а їх населення 29,5% населення цілої Польщі.

З огляду на те, що історичне минуле окремих земель під Польщею, еволюція національних відносин і національна політика в Польщі в кожній із них були різні, треба приглянутись до кожної з них зокрема.

*) Порівн. ЕУ-2, ст. 994 .

III.

ГАЛИЧИНА

Галичина це країна, що найдешче з усіх частин України перебувала під польським пануванням, та під польським впливом (за Австрією). Тому тут етнографічні відносини і їх еволюція особливо складні. До того треба додати, що Галичина в другій половині 19-го ст. і перед першою світовою війною здобула політичне значення для всього українського відродження. Тож народностевим проблемам цієї частини українських земель під Польщею присвячуємо більше місця.

Після окупації Галичини по 1-ій світовій війні польська влада розбила її на три воевідства: Львівське, Станиславівське і Тернопільське. До Львівського прилучено вісім чисто польських або майже польських повітів, щоб таким чином штучно обнизити відсоток українців. Всі три воевідства обнято так само штучною назвою „Східньої Мало-польщі”. Крім цього частина південно-західньої етнічно української території (Лемківщина) ввійшла у склад чисто польського краківського воевідства.

Але вже і перед тим згори плянованими посуненнями польської влади, етнографічні відносини Галичини були компліковані наслідком положення тієї країни на українсько-польському пограниччі і наслідком історичних подій, зв'язаних із таким положенням. Коли Галичина в 2-ій половині 14-го століття опинилась під польським пануванням, на чисто українську етнографічну територію став напливати польський елемент. Українська провідна верства з бігом часу підпадала під вплив панівної польської і пристосовувалась до неї. До міст напливав ще німецький і вірменський елемент, що легко асимілювався і польо-

нізувався. Напливали також і жиди, так що міста набрали мішаного жидівсько-польсько-українського характеру. На селах відбувався процес у двох протилежних напрямках: частина українського елемента на заході польонізувалась, але з другого боку на сході частина польського сільського елемента серед українського оточення українізувалась. У висліді тих процесів, що тривали кілька століть, українсько-польська етнографічна межа пересунулася з лінії ріки Вислока 30-60 км. далі на захід, на лінію Сяну, а на всій території Галичини, зокрема в її середній, найродючішій частині, постали польські етнографічні острови.

З переходом Галичини під австрійську владу (1772) етнографічні відносини спочатку не мінялися за винятком того, що по містах збільшився німецький елемент і що постало деяке число німецьких сільських колоній. Українське національне відродження, паралельне до відродження й інших слов'янських народів в 19-ому ст., загострило українську національну свідомість і національну боротьбу головно по містах, на які напірали з аграрно перенаселених сіл робітничі й ремісничі маси і провід яких обняла відроджена українська інтелігенція. Це привело до зміцнення українського елемента по містах. Одначе це часи посиленої еміграції спролетаризованого українського селянства за океан. Тоді саме — під кінець 19-го і на початку 20-го століть — створилися поважні українські колонії головно в ЗДА і Канаді. Це спричинило деяке збільшення відсотка польського населення Галичини.

За Польщі баянс мандрівок став для українців не такий негативний, як до війни, в наслідок зменшення еміграції українців і невеликого допливу поляків до міст аграрної, не індустріялізованої країни; натомість під польським тиском помічається спольщення деякого відсотка українців, що назовні виявляється зміною обряду.

У висліді цих тривалих і складних процесів у Галичині не лише постали національні меншості — польська, жидівська (що становила на протязі останнього століття 10-12% усього населення) і слаба німецька (до 1% всього населення), але й створилися переходові групи між українцями і поляками.

Про етнічну чи то національну приналежність у Галичині свідчать потрійні критерії: віра, мова і національне почуття. Якщо залишимо на боці жидів і німців, то все інше тодішнє населення Галичини — це українці або поляки чи переходові між ними групи. *Українці* — це в основному особи греко-католицького віровизнання і коло 25.000 православних, головню на Лемківщині. Всі вони вживають української мови як розмовної і мають українське національне почуття. *Поляки* — це римо-католики, що вживають польської мови і почувають себе поляками. Але великий відсоток слов'янського населення Галичини не виявляв одностайно всіх цих критеріїв; ці особи творили *переходові* групи: так званих „латинників” і греко-католиків із польською розмовною мовою.

„*Латинники*” — це штучна, не вживана серед українського народу назва на означення римо-католиків, що їх розмовною мовою була українська мова і що взагалі своїм побутом не відрізнялися від українців. „Латинники” майже виключно селяни. Мова і побут в'язали їх з українцями, віровизнання — з поляками. Їхня національна свідомість була довгі часи нескристалізована. Генеза „латинників” неясна. За всією імовірністю, це — почасти колишні поляки, які зайшли з заходу й серед українського оточення зазнали мовної й етнографічної українізації, але зберегли свою віру; з другого боку, це також колишні чисто українські селяни православного або згодом греко-католицького віровизнання, які в часи кріпацтва під тиском польських поміщиків перейшли на римо-католицизм, на „польську

віру”. Якщо за австрійських часів національна свідомість „латинників” була, як згадано, взагалі скристалізована то за Польщі головню в 30-их роках, еволюція йшла в напрямі повільного переходу до ясно окреслених етнографічних груп:— поляків або, рідше українців.

Зовсім невелика була група *греко-католиків із польською розмовною мовою*. Жили вони між Сяном і Вислоком, себто на території, де українці колись становили більшість, винятково і в кількох чисто польських колоніях на схід від Сяну. Їхній побут був почасти український, почасти польський, національне почуття — українське; за винятком кількох, найбільше висунених на захід сіл, вони знали також українську мову, усну й на письмі.

Серед поляків можна відрізнити *польських колоністів*. Це поняття взагалі дуже умовне, бо колись предки всіх поляків у Галичині й частина „латинників” були колоністами. Але в 20-их і 30-их роках нашого століття та назва окреслювала найсвіжішу хвилю польських пришельців. В хліборобсько перенаселеній Галичині польська влада при парцеляції земель більшої посілості з засади не дозволяла набувати ті землі українським селянам, але переселювала на них хліборобів із корінної Польщі, що збільшувало відсоток польського населення, але ще більше загострювало національні взаємини.

У *жидів* національне почуття покривалося з їхнім віровизнанням. Розмовною мовою жидів у Галичині був переважно „їддіш”, у меншій мірі — польська мова, головню серед інтелігенції. Загал жидів знав і українську мову, але вживав її тільки в зносинах із українським населенням.

Німці в Галичині були частинно евангеліками, частинно римо-католиками. Їхньою мовою була німецька.

Статистичні джерела: Головним джерелом для пізнання національних відносин є перепи-

си населення: австрійські — з 1880, 1890, 1900 і 1910 рр., польські — з 1921 і 1931, німецький з 1943 р. З цих переписів лише переписи з 1880, 1890, 1900 і 1921 рр. подають докладніший етнічний розподіл населення за громадами, переписи 1910 і 1931 рр. — лише для міст і повітів. Всі австрійські й польський з 1931 р. — подають також мову, а перепис 1921 р. — національність людности. В австрійських переписах під мовою розуміється розмовна або товариська мова, якої звичайно вживає населення. Треба додати, що австрійські переписи не визнають жидівської мови і залічують жидів за мовною ознакою в масі до поляків, рідше до німців і ще рідше до українців.

Польський перепис 1921 р. характеризує не мову, але національність населення, при чому визнає існування жидівської національності. Перепис 1931 року знов інформує про мову; це не є розмовна мова, як в австрійських переписах: рідна мова тут неконче та, якою людина найкраще володіє і якої звичайно вживає, а та, що їй найближча з почуттєвого погляду, себто поняття дуже зближене до поняття національності. В переписі 1931 р. визначається жидівську мову чи то гебрайську.

Наскільки вірна конфесійна і національно-мовна статистика Галичини? Конфесійна статистика населення за австрійськими переписами майже цілком вірна, але цього не можна сказати про мовну статистику, поперше тому, що вона не брала до уваги жидівської мовної групи і залічувала їх, як знаємо, до поляків, (бл. 600.000), подруге, тому, що тоді вже в добу гострої національної боротьби — польські чинники, в руках яких була адміністрація краю, не провадили перепису об'єктивно, зменшуючи число українців і збільшуючи їх коштом (і коштом жидів) число поляків. Хоча, приміром українська мова більше поширена, ніж греко-католицька конфесія (української мови вживають „латинники”), однак пе-

репис 1900 р. подавав число українців на 20.000 меншим від числа греко-католиків, у 1910 р. — навіть на 153.000.

Ще меншу вартість мають польські переписи. Порівняння національної чи то мовної статистики за цими переписами з віросповідною, порівняння висліду обох переписів між собою, зокрема аналіза національних відносин за переписом 1921 р. по поодиноким громадам і зіставлення їх із дійсністю дозволяє ствердити повну фантастичність польської статистики. Між інш., перепис 1921 р. нотує 321.000 греко-католиків-поляків, перепис 1931 р. навіть 475.000, розкиданих по цілому краю, тоді як в дійсності така група зовсім не існує, за винятком західного пограниччя і деяких міст (кругло 32.000); частину жидів (194.000 або 32%) залічують до поляків і т. п.

Тут треба згадати, що для означення мови, зглядно національності українців вживано при різних переписах різних термінів. Австрійські переписи вживали терміну „руський”. Польський перепис з 1921 р. не прийняв терміну „український”, хоч він тоді загально вживався, але впровадив штучний термін „русінські”. При переписі 1931 р. вжито в спискових аркушах терміну український, а під ним додано термін руський, через що зазначено, що оба терміни покриваються з собою. Однак при оголошенню вислідів перепису не поступив Головний Статистичний Уряд консеквентно і замість публікувати під одною рубрикою особи, які подали свою рідну мову як українську і руську, розбиває штучно особи приналежні до української національності на українців і русинів і вирізняє тим самим дві окремі мови: українську і руську. Це вражає тим більше, що зовсім інакше поступає Головний Статистичний Уряд із жидами, бо значить під тою самою групою особи приналежні до гебрайської і жидівської рідної мови, хоч це зовсім інші мови (гебрайська і їддіш).

Національні відносини: За польським переписом з 1931 р. вирізняє на території Сх.

Галичини 1,655.000 українців і 1,119.000 русинів за рідною мовою.

Ближчий розподіл на українців і „русинів” по окремих повітах дає вповні хаотичну картину і виявляє брак всякої логіки. Якщо візьмемо українців і „русинів” разом, вони творять трохи понад половину всієї людности (51%); якщо їх розіб'ємо, як зроблено в вислідах перепису, у Галичині мають відносну перевагу поляки з своїми 41%. Лише в Станиславівському воевідстві мають українці (разом з „русинами”) значну перевагу над поляками (перших 68,9%, других 22,4%).

Взагалі в цілому краю зачислено 13,6% греко-католиків до поляків, 51,6% до українців, 34,8% до „русинів”.

В світлі урядових статистик склад населення Галичини (разом з неукраїнськими частинами пограничних повітів — Ярославського, Перемиського й Сяніцького, але без Лемківщини) такий у відсотках:

	1910 р.	1921 р.	1931 р.
Українці і русини	59,7	54,2	51,0
Поляки	39,0	38,3	41,2
Жиди	-	6,6	7,1
Інші	1,3	0,9	0,7

Знову ж розподіл за віровизнанням такий (у відсотках):

Групи	1880	1900	1910	1921	1931
гр.-кат.*)	64,1	63,5	62,5	61,2	59,0
римо-кат.	21,3	22,6	24,3	26,9	30,9
жиди	13,4	12,9	12,4	11,2	10,3
інші	1,2	1,0	0,8	0,7	0,7

*) Разом із нечислен. православними 1931 — 0,29%

Для 1931 р. подаємо населення головних етнічних віровизневих груп також в безглядних числах (в тисячах):

Все населення		5,460
українці	1,665	грек.-кат. — 3,220
русини	1,119	римо-кат. — 1,631
поляки	2,246	мойсей. віров. — 563
жиди	386	

Розбіжність між розподілом населення за національними й віровизнанневими критеріями виразна. В світлі цього, що вище написано про етнічні групи Галичини, як мінімальне число українців треба вважати греко-кат., як максимальне число поляків з „латинниками” — римо-католиків. Фактично однак і віровизнаннева статистика за польськими переписами не зовсім вірна. Вказує на те між іншим порівняння тієї урядової статистики з матеріялами, що їх постачали парохіяльні уряди обох віровизнань, і з церковною статистикою по громадах, отже правдивими, безтенденційними матеріялами. Висліди церковної статистики за рр. 1932-1939 (римо-кат. на підставі римо-кат. шематизмів з 1936-1939 рр., греко-кат. на підставі греко-кат. шематизмів з рр. 1932-1938) в порівнянні з вислідами урядової статистики такі:

	На 100 католиків:			
	гр.-кат.	рим.-кат.	гр.-кат.	рим.-кат.
Церковна статистики	3,610.	1,440	71,4	28,6
Укр. перепис з 1931 р.	3,220	1,631	66,5	33,5

Автор цієї статті перепровадив масові досліді для висвітлення етнічних відносин в Галичині в рр. 1946-48, коли то в таборах переселених осіб в Німеччині опинилося майже до 100,000 українців, що походили з усіх частин Галичини майже з кожного галицького села. Разом зібрано понад 12,000 протоколів-інформацій, себто пересічно по три про кожену громаду. На підставі цього матеріялу, використання всіх урядових статистик (австрійських, польських, німецького перепису населення з 1943 р.) та церковних шематизмів опрацьовано подрібний розподіл населення за етнічними групами і сконструовано карту. Ось числа цього обліку для території укр. Галичини (себто без польських частин пограничних повітів, але з Лемківщиною); числа на 1.1.1939.

	в 1000	в %%
Все населення	5,824	100,0
В тому:		
українці	3,727	64,1
українці з польск. розгов. мовою	16	0,3
поляки	948	16,2
латинники	514	8,8
жиди	570	9,8
інші	49	0,8

Зробім ще раз порівняння віровизнаевої статистики за різними джерелами, але для стисло української етнічної території, без тих польських частин повітів положених на українсько-польському пограниччі, що їх адміністраційно прилучено до українських задля збільшення відсотка польського населення.

Джерело	Рік	На 100 осіб усієї людності				На 100 католиків	
		гр.-кат.	Польск.	жиди	Інші	гр.-кат.	р.-кат.
Австрійський перепис	1910	63,6	23,1	12,3	1,0	73,2	26,8
Польський перепис	1921	62,8	25,6	11,0	0,6	71,0	29,0
Польський перепис	1931	60,2	28,6	10,5	0,7	67,8	32,2
Наш облік на	1939	64,4	25,0	9,8	0,8	71,9	28,1
Церковне статистика	1932-39	64,8	24,6	9,8	0,8	72,4	27,6

В порівнянні з державною статистикою не лише вищий відсоток греко-католиків, себто українців, але римо-католики поділені на справжніх поляків (разом із польськими колоністами) і „латинників”. На 100 римо-католиків припадає 65 справжніх поляків (у тому числі 5 польських колоністів), а 35 — „латинників”; серед сільської римо-католицької людности „латинники” мають навіть легку перевагу. В світлі наших статистичних обліків на 100 мешканців Галичини (без жидів і німців) української мови вживало 81,4, польської — 18,6, а на 100 осіб з виразним національним обличчям українським чи польським (себто не беручи до уваги обох переходових груп) перших припадає 80, а поляків 20.

Інтересно порівняти нашу статистику з вислідами німецького перепису населення з 1.3. 1943 р. Статистикою охоплено лише 76 відсотків населення Галичини. Подаємо поділ за

національними групами (у дужках відсотки):

Все населення 3,584.000 (10,0)

Українці 2,766.000 (77,2)

Поляки 750.000 (20,9)

Інші 68.000 (1,9)

Коли взяти до уваги, що 1939-1940 роках советська влада вивезла на схід свіжих польських колоністів, і коли так само взяти до уваги, що при інших політичних умовах приблизно половина „латинників” признала себе українцями, то ті дані загалом покриваються із дійсним станом встановленим попередньо.

На 11 повітів Волині лише в двох становили поляки більше чим 20% — в Володимирському (26,8; українців 58,0) і Костопільському (21,9, українців 65,1).

IV.

ВОЛИНЬ

Національні відносини на Волині, що належала до Польщі, були значно менше скомпліковані ніж у Галичині. До половини 19-го ст. неукраїнці становили на Волині бл. 20% населення. Це були жиди, поляки, „латинники і нечисленні росіяни, скупчені по містах. Після скасування панщини (1861) поміщики розparcelювали частину своїх земель між зайшлих колоністів — чехів, німців і поляків, так що відсоток українців зменшився до 70%. За російським переписом з 1897 року на західній Волині становили: українці — 70%⁴⁾, жиди 12,6%, поляки 7%, росіяни — 3,5%, інші (німці, чехи) 6,9%. В часах польської окупації напливали на Волинь поляки.

В роках 1920-1939 із західньої Волині, що знайшлася в межах Польщі, створено Волинське воевідство з адміністраційним центром у Луцьку. На Волині польський режим застосовував своерідну політику, якої речником був воевода Юзефський. Та політика мала завданням виховати проурядових українців. Завдяки такому більш толерантному курсові перепис населення з 1931 року для Волині назагал правдивий (між іншим перепис майже не знайшов осіб із „руською” мовою, всього 9000). Розподіл населення Волині за рідною мовою в світлі перепису 1931 року такий:

	в тис.	у %
Все населення	2,086	100,0
за рідною мовою:		
українською	1,427	68,4
польською	347	16,6
жидівською і гебрайською	206	9,9
німецькою	47	2,3
чеською	31	1,5
російською	5	0,2
іншими	5	0,2

⁴⁾ Російський перепис населення з 1897 р. ділив людиність за рідною мовою і в групі „русских” вирізнявав — малоросів, великоросів і білоросів, по губерніях і повітах.

V.

ПОЛІССЯ

Полісся — це погранична українсько-білоруська територія. Його населення з невисокою національною свідомістю, що є наслідком головно природи краю: — забagnення і лісистість. Українсько-білоруська етнічна і мовна межа не скристалізована, це смуга переходових говорів.

Населення Полісся це українці й білоруси. Більше ніж на інших українських землях жидів. За російським переписом 1897 року припадало на південно-українському Поліссі на 100 мешканців: українців — 73, жидів — 18, росіян — 5, поляків — 3, інших — 1. За польської окупації наплинуло деяке невелике число поляків. Убога країна не становила ніякої атракції для польського колоніста.

З частини Полісся, що припало Польщі, створено Поліське воевідство з адміністраційним осередком в Бересті. В цій країні польський режим застосував знову іншу політику. Щоб використати невисоку національну свідомість населення, створено унікат в Європі: „тутешню народність” і в ту категорію втискано українців і білорусинів.

В такій ситуації польські переписи з 1921- і 1931 рр. не мають, якщо йдеться про національну чи мовну приналежність населення, ніякого значення. Як самовільно поводитись адміністрація можна бачити напр. з того, що в переписі з 1921 року людність Кобринського повіту на підставі рішення повітової влади (sic!) позначено як польську, і так позначено її навіть на тогочасних етнографічних картах. В дійсності такого польського острова в Кобрині не було і вже в наступному переписі 1931 року він щез. Зате 1931 року вже в цілому Поліссі послідовно прийнято окреслення „тутешня на-

родність” і таким способом зведено число українців і білорусинів до мінімум. Це дало підбудову і політичній засаді цієї країни: коли українців і білорусинів майж немає, то в школі, навіть у церковній адміністрації й у проповідях наказано вживати польської мови. І на цій території, в Березі Картузькій постав перший польський „новочасний” концентрак на подобу російських і німецьких, куди засилано неблагонадійних українців з усіх інших територій, що знайшлися під Польщею.

Розподіл населення всього Поліського Воевідства за національністю (1921) чи за рідною мовою (1931) на основі урядової статистики такий:

Національність Мова	1921 р.		1931 р.	
	в тис.	%	в тис.	%
Українська	73,4	9.8	54,0	4.8
Білоруська	361,5	48.4	73,4	6.6
Польська	191,5	25.6	164,4	14.5
Жидівська	80,4	10.7	113,0	10.0
Російська	3,6	0.5	16,2	1.4
Тутешня	36,8	4.9	707,1	62.3
Інші	0,3	0.1	2,1	0.2
Р а з о м	747,5	100.0	1,132,2	100.0

На ділі відсоток поляків становив (разом з „латинниками”) тільки, що відсоток римокатоликів — 11,0%. Національний склад української частини Полісся був в дійсності (1931 р.) такий:

	в тис.	в %
українці	708	76,6
жиди	99	18,8
поляки	102	11,0
росіяни	13	1,4
інші	2	0,2
Р а з о м	924	100,0

VI.

ХОЛМЩИНА Й ПІДЛЯШШЯ

Ці дві землі за Польщі (1920-1939) включено до Люблинського воєводства за виїмком малої частини на північ від ріки Буга, більський повіт, що його приєднано до Білостоцького воєводства. В половині 19-го ст. була це територія з українською більшістю (бл. 60%), 25% припадало на поляків, 15% на жидів. Тутешні українці були уніятами. 1875 р. царський уряд примусово скасував унію, перетягнувши холмщан і підляшан на православ'є. Але велика частина населення залишилася вірною католицизмові і коли, царський указ 17.4.1905 р. дозволив змінювати віру, але й далі заборонив унію, вона перейшла на римо-католицизм і повністю підпала польським церковним і культурним впливам. Із 450.000 православних в 1905 р. залишилося при православ'ї в 1908 р. 280 тисяч. 1912 р. російський уряд zorganizував Холмську губернію, яка 1918 року на підставі Берестейського миру ввійшла в склад Української Держави.

Другого удару українцям Холмщини завдала перша світова війна, коли більшість українського православного населення при відступі російських армій евакуовано в глибину імперії. По війні лише частина повернулася на батьківщину; українці втратили тоді біля 120.000. У висліді цих процесів відсоток поляків (також шляхом колонізації) збільшився і постала група спольонізованих українців, яких православні українці називали перекицями, або калакутами; вони залишилися ще переважно при українській мові й українській народній культурі, але з політичного погляду почували себе радше поляками. Найбільше їх було на Підляшші (бл. 150.000), менше на Холмщині (бл. 50 тис.). Перед дру-

гою світовою війною українці мали більшість лише у вузькій смузі над Бугом.

На Холмщині й Підляшші польська політика була найбільш безоглядною і спрямованою на якнайскорішу польонізацію всього населення. Ту політику віддзеркалює статистика, що була на услугах урядової політики.

Більшість українського населення записано як поляків. Свідчать про це числа: На території Люблинського воєводства виявляв перепис з 1931 р. 210.000 православних і 3.000 греко-католиків, але лише 74.000 українців (разом із 11.000 „русинів”); очевидна річ 2/3 українців позначено як поляків, фактичні національні відносини на Холмщині і Підляшші (без зах. спольонізованих частин) були на 1931 р. такі:

	в тис.	в %%
українці	205	30,4
поляки	188	27,8
римо-кат. з україн. мовою	180	27,8
жиди	87	12,9
інші	15	2,2
Разом	675	100,0

VII.

РЕЗЮМЕ

1. Зах. Україна є історично і етнографічно українським краєм. Польський елемент став напливати до Галичини з кінцем 14 ст., на Волинь з 17 ст. З пол. 19 ст. він зростає в Галичині і на Холмщині. Польський наступ посилювався в 1920 і 1930-ох рр.

2. Польська політика йшла по лінії розбиття українців на регіональні групи й була як вже описано різною в кожній з історично-географічних країн Зах. України. Її ціллю була польонізація українського населення, а фальшування нац. статистика мала бути допоміжною в цій політиці й виявляти перед світом мішаний характер Зах. України. В цій цілі:

а. — розбито українців на українців і русинів.

б. спрепаровано з українців і білорусинів на Поліссі нову етнічну групу — тутешніх.

в. зачислено частину українців до поляків і створено численну групу греко-католиків поляків в Галичині й православних поляків (головно на Холмщині).

г. число поляків збільшено за допомогою вище названих операцій і за рахунок зачислення частини жидів (головно в Галичині) до поляків.

г. Зменшено число греко-католиків в Галичині на якихсь 150.000.

3. Чисельно ці „операції” представляються так, що з 5,902.000 українців на Західній Україні зазначено в польській статистиці як українців — 3,203.000, як русинів, — 1,179.000, як поляків — бл. 840.000, як тутешніх — бл. 580.00, як білорусинів і росіян — до 100.000.

Етнічні групи	Галичина		Волинь		Полісся		Холмщ.-Підляч.		Західна Укр.	
	в. 1000	%	в. 1000	%	в. 1000	%	в. 1000	%	в. 1000	%
А. За польським переписом з 9/ХІІ, 1931:										
Українці	1,667	30.7	1,418	68.0	54	5.8	64	8.4	3,203	34.9
Русини	1,159	21.3	9	0.4	-	-	11	1.5	1,179	12.8
Поляки	2,193	40.4	347	16.6	135	14.6	547	72.6	3,322	36.2
Жиди	381	7.0	206	9.9	99	10.7	69	9.1	655	7.0
Тутешні	-	-	-	-	578	62.6	-	-	578	6.3
Інші	35	0.6	106	5.1	58	6.3	63	8.4	262	2.8
Р а з о м	5,435	100.0	2,086	100.0	924	100.0	754	100.0	9,199	100.0
Б. Фактичні відносини:										
Українці	3,488	64.2	1,445	69.2	708	76.6	261 ¹⁾	34.6	5,902 ²⁾	64.1
Поляки	871	16.0	327	15.7	102 ³⁾	11.0	205	27.2	1,505 ³⁾	16.4
Римо-католики	478	8.8	208	10.0	99	10.8	180	23.9	658 ⁴⁾	7.2
Жиди	555	10.2	106	5.1	15	1.6	92	12.2	954	10.4
Інші	43	0.8	106	5.1	15	1.6	16	2.1	180	1.9
Р а з о м	5,435	100.0	2,086	100.0	924	100.0	754	100.0	9,199	100.0
Територія в кв. км.	55	700	35	800	27	800	12	900	132	200

1) Разом з Більським повітом; 2) Серед них невелике число вживає польську розмовну мову (разом бл 40); 3) Серед них деяке число латинників; 4) Разом з Волинню і Поліссям, мабуть, 750.

ЗМІНИ НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ В РЕЗУЛЬТАТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

На підставі советсько-польського договору 1945 року 70% Західньої України (колишні воєводства: Волинське, Станиславівське і Тернопільське в цілості, більшість Львівського і невелику частину Поліського) приєднано до УРСР. Під Польщею залишилася вся Холмщина і Підляшшя та західне і північно-західне пограниччя Галичини.

Ці пересування границь супроводились і виминою населення. Вислідом всіх тих воєнних і договірних процесів є цілковита зміна національних відносин на тих землях. Німецька окупація знищила жидівське населення; нечисленні зрештою німецькі й чеські (на Волині) колонії зникли: те населення виїхало до своїх батьківщин. Знову ж польське населення, якого головна частина мешкала в Галичині, виміняно за українське населення тих українських етнографічних земель, що далі залишились при Польщі.

Після взаємного обміну населення ті частини Західньої України, які припали до Польщі є тепер майже чисто польські з етнічного погляду, ті, що припали до УРСР — суто українські. Про це свідчать числа для Західньої України в межах УРСР за советським переписом з 15.1.1951 року⁵⁾.

Галичина: Волинь: Зах. Україна:

	Галичина:		Волинь:		Зах. Україна:	
	в тис.	%	в тис.	%	в тис.	%
Все населення	4,288	100	1,817	100	6,105	100
українці	3,888	90,6	1,709	94,0	5,597	91,6
росіяни	247	5,8	75	4,2	322	5,3
поляки	93	2,2	7	0,4	100	1,6
жиди	35	0,8	5	0,3	40	0,7
інші	25	0,6	21	1,1	46	0,8

⁵⁾ Звертаємо увагу, що приріст населення, який мав місце за час після перепису з 1931 р., був скомпенсований втратами, що їх зазнало українське і польське населення під час війни.

ДЖЕРЕЛА. БІБЛІОГРАФІЯ

Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche u Lander, bearb. auf Grund der Ergebnisse der Volkszahlung vom 31 Dez. 1900. Band XII Galizien. Wien 1907.

Die Ergebnisse der Volkszahlung vom 31 Dez. 1910. Osterreichische Statistic, I Band, I Heft. Wien, 1912.

Skorowidsz miejscowosci Rzeszypospolitej Polskiej (prepared on the basis of the 1921 census) vol. IV, V, VIII, IX, XII — XV. Warszawa 1923-24.

Statistique de la Pologne, Serie c. Deuxieme Recensement General de la population du 9 decembre 1931.

Buzek, J. Rozsiedlenie ludnosci Galicji wedlug wyznania i jezyka (Wiadomosci statystyczne XXI, 2) Lwow 1909.

Францев, В. Карти русского і православного населения Холмської Русі, Варшава, 1909.

Кордуба, М. Північно-Західна Україна, Відень, 1918.

Pawlowski, S. Ludnosc rzymsko-katolicka w polsko-ruskiej czesci Galicji. Lwow, 1919.

Krysinski, A. Liczba i rozmieszczenie Ukraincow w Polsce (Sprawy narodowosciowe, 1928), Warszawa 1928.

Felinski, M. Ukraincy w Polsce Odrodzonej, Warszawa, 1931.

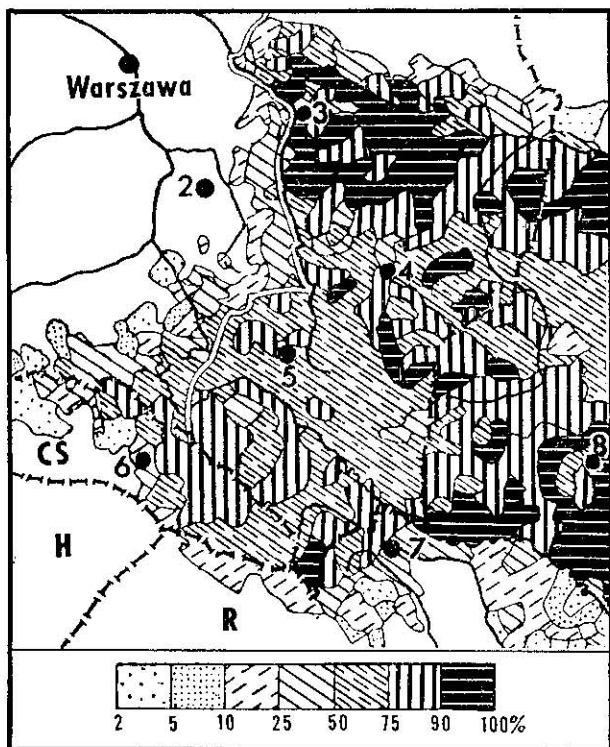
Skrzypch, S. The problem of Eastern Galicia. Warszawa, 1948.

Кубійович, В. Атлас України і сумежних країн. Львів, 1937.

Кубійович, В. Національні групи Західної України (Галичини) за списом 1 січня 1939. Том I. Етнографічна карта Південно-Західної України. Записки НТШ. Том 160).

„Ukraine. A Concise Encyclopaedia”. — Toronto University Press, 1963.

ГУСТОТА УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
У ВІДСОТКАХ В ПОЛЬЩІ (1920 — 1939)

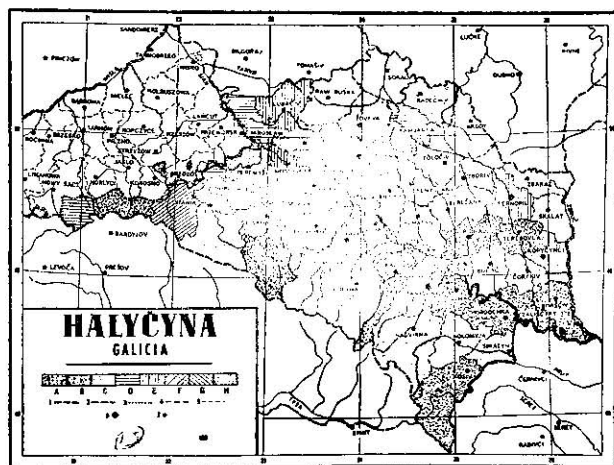

ПОЯСНЕННЯ: 2 — Люблин, 3 — Берестя; 4 — Луцьк; 5 — Львів; 6 — Ужгород; 7 — Чернівці; 8 — Вінниця.

CS — Чехословаччина; H — Мадярщина; R — Румунія; Біла лінія — лінія Керзона.

Місто Львів з околицею має 10-25 % українського населення.

ГУСТОТА НАСЕЛЕННЯ У ВІДСОТКАХ, ЩО
ВЖИВАЄ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ

ПОЯСНЕННЯ I: A — понад 85%; B — 80-84,9%; C — 75-79,9%; D — 70-74,9%; E — 65-69,9%; F — 60-64,9%; G — 55-59,9%; H — 50-54,9%.

Повіти незнаковані (білі) на схід від Сяну належать до групи С (75-79,9 %) українців.

ПОЯСНЕННЯ II: 1 — границі держав; 2 — границя Галичини; 3 — етнічна польська границя; 4 — границі польських воевідств; 5 — межі повітів; 6 — столиці воевідств; 7 — центри повітів.

Досі вийшли накладом Українського Публіцистично-Наукового Інституту:

Англійською мовою:

Vol. I, No 1:

THE UKRAINIAN REPUBLIC OF JANUARY 22

Vol. I, No 2:

WESTERN UKRAINE WITHIN POLAND (1920 — 1939).

Українською мовою:

ЗА ПРАВДУ ПРО УКРАЇНУ.

ФРОНТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ.

ЗАХІДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МЕЖАХ
ПОЛЬЩІ (1920 — 1939).

Незабаром вийдуть з друку (англійською та українською мовами):

ГОЛОД В УКРАЇНІ 1932 — 1933.

У 40-ВІ РОКОВИНИ РІШЕННЯ РАДИ АМБАСАДОРІВ.

За усіма виданнями Публіцистично-Наукового Інституту пишть на адресу:

UKRAINIAN RESEARCH AND INFORMATION
INSTITUTE

2534 West Chicago Avenue
Chicago 22, Illinois, USA.

Друковано в друкарні «Українського Життя» в Чикаго.